

Takkenpijp

Piet Smiesing (pk.smiesing@tiscali.nl)

Op de binnenzijde van de omslag van het PKN-nummer 125 werd ik aangenaam verrast door de afbeeldingen van twee delen van pijpen, met fraai uitgesneden gezichten. Deze waren vervaardigd uit takken van een rozenstruik. Het betreft nr. 5046 uit de collectie van het voormalige Oostenrijks tabaksmuseum. Volgens onderschrift was de hertog van Braunschweig in 1602 de bezitter van deze pijpen en worden deze daarom gekenmerkt als de oudste pijpen van Europa. Of deze pijpen inderdaad zo oud zijn, zal mogelijk uit het volgende duidelijk worden.

Afb. 1. Houten pijp van kurkiep met gezichten. (Coll. Piet Smiesing)

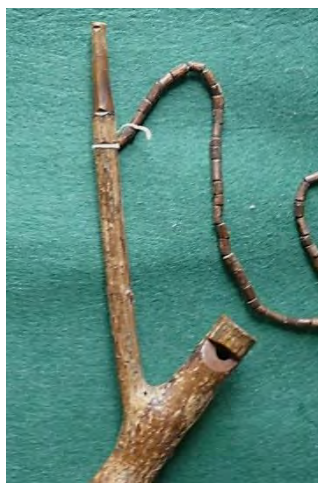
Afb. 2. Houten pijp met gezichten (detail)

Takkenpijp in eigen collectie

Zelf ben ik de gelukkige bezitter van een dergelijke, complete pijp, die in 2000 op de tentoonstelling 'Van kwispedor tot pijpkomfoor' in het Industriemuseum te Kerkrade te zien was. (Afb. 1) Omdat ik benieuwd was uit welk hout mijn pijp

was gesneden en hoe oud hij kon zijn, ging ik op zoek in de mij bereikbare bronnen. Maar eerst de pijp zelf. Deze bestaat uit vier delen:

Een 14 cm lange tak met mik, fungeert als verbindingsstuk tussen steel en kop. Dit Y-vormige deel is niet geschikt als 'vochtvanger', want hij is nagenoeg massief. Slechts voor insteek van de steel en een luchtkamer naar de kop is een holte geboord. Naast het gat voor de insteek van de steel, is voor inplanting van de kop, een uitsteeksel met metaalbeslag gevormd. Daar, waar mogelijk ooit zijtakken ontsproten, zijn twee gezichten uitgesneden, mooi gepolijst en roodbruin ingekleurd. (Afb. 2) De zaagsnede aan de onderzijde is eveneens gepolijst en heeft dezelfde roodbruine kleur. Uit de 11 cm lange pijpenkop kijken eveneens twee fraai uitgesneden gezich-

Afb. 3. Houten pijp met gezichten (detail)

Afb. 4. Uitgesneden hond

Afb. 5. Het mondstuk van de pijp

ten, ietwat pokdalig, door boorgaten van allang vertrokken houtwormen (afb. 3). Om inbranding tijdens het roken te voorkomen, is aan de binnenkant van de kamer een blikken mantel aangebracht.(1) Ter versteviging, is om de bovenrand van de pijpenkop een metalen ring aangebracht. Hierop past een houten pijpendop met mooi gepolijst bovenvlak, waarin twee luchtgaten en daarop een kunstig uitgesneden hond met opgewipte staart. (afb. 4) Het bovenstuk van de steel eindigt in een fluit met gepolijst mondstuk. Een zijtak van de steel vormt het mondstuk van de pijp. Hieraan is een ketting bevestigd van handgemaakte, cilindervormige, houten kralen, die aan het andere einde de hond vastlegt. (afb. 5) De totale hoogte van de pijp bedraagt 44 cm.

Identieke pijpen in andere collecties

Ook in andere museale collecties zijn (of waren) een aantal van deze pijpen aanwezig. In de volgende publicaties worden ze beschreven. De meningen over de datering van dit type pijp lopen nogal uiteen. We zullen de auteurs zelf aan het woord te laten. In het boek 'Von der Schönheit der Pfeifen' van A. P. Bastien, is op afb. 40 een dergelijk pijp afgebeeld, waarvan de pijpendop ontbreekt. De Duitse vertaling van het onderschrift luidt: "Zo genoemde 'Sir Walter Raleighpijp', gelijk aan die, die de admiraal vóór het bestijgen van het schavot gerookt zou hebben." Datering van deze pijp zou dan 1618 zijn, want Sir Walter verloor op 29 oktober 1618 zijn hoofd op het schavot.

In het boekje 'Tabakpfeifen' vinden we op afb. 3 een complete pijp afgebeeld. We zien net zo een houten kralensnoer aan de pijpendop als bij mijn pijp (zie afbeelding). Op de houten pijpendop zit hier i.p.v. een hond, een kunstig uitgesneden 'Eskimopaar' waarvan de man een pijp rookt. De pijpenkop heeft twee gezichten, waarbij het gezicht aan de onderzijde wordt gevoederd door een vogel. De auteur Libert beschrijft de pijp, vrij uit het Duits vertaald, als volgt: "Eskimopijp, uit verschillende soorten hout samengesteld. De door een vogel gevoederd kinderkopje aan de onderzijde van de pijpenkop doet vermoeden dat een legende wordt uitgebeeld. Hoogte 43 cm; uit Alaska. Eskimo- und Walsammlung Hattesen." Hij dateert deze pijp rond 1900 en voegt in de beschrijving ook nog het volgende toe: "Das Eskimopaar auf dem Deckel sitzt auf einem charakteristischen Sofa der Kolonialzeit." (2)

De heer G.A.Brongers, bekend conservator van het voormalig 'Niemeyer Nederlands Tabacologisch Museum', heeft zo eenzelfde pijp beschreven in het boek 'Nicotiana Tabacum'. Op pag. 172 kunnen we de fraaie foto bewonderen. De vierdelige pijp heeft aan de kop slechts één gebeeldhouwd gezicht en eveneens een hondje op de pijpendop. Op de steel vlak voor de aftakking van het mondstuk is een zittende vogel (pinguïn?) uitgesneden. Het kralensnoer ontbreekt hier. Hij dateert de pijp exact in 1799.

In 'Gouwenaar tot bruyèrepijp' vinden we zelfs drie voorbeelden van dit type pijp. Op pag. 136 zien een vierdelige pijp; in het Y-vormige spruitstuk is een pijpenkop gestoken waarin een dierenkop is uitgesneden en twee kleine vogelkopjes. De pijpendop is een gesneden torso van een 'juichende' manfiguur. In het bovenste deel van de steel is een fluit gesneden. De beschrijving luidt simpel: "Pijp uit kurkiep, bovenaan een fluitje. Duitse volkskunst midden 19^e eeuw". Op pag. 137 zien we een pijpenkop met een monstrueuze tronie aan de onderzijde en waar zijdelings een hand en dierenkoppen uitsteken. De beschrijving hieronder luidt: "Uit kurkiep gesneden pijpenkop met groteske figuren. Volkskunst, midden 19^e eeuw." Pag. 138 laat een afbeelding zien van een complete pijp. Het Y-vormige onderstuk was blijkbaar niet geschikt om gezichten in uit te snijden, want deze ontbreken. De pijpenkop heeft wel twee gezichten en de steel eindigt bovenaan in een mondstuk van een fluit. Een zijtak aan deze steel vormt het mondstuk. Op de pijpendop zien we een hondje, dat eveneens is verbonden met een houten kralensnoer. In het onderschrift geeft de heer Brongers volgende omschrijving: "Pijp uit kurkiep, het gezicht met een rode kleurstof geaccentueerd, fluitje boven aan de zwengel en een riempje van houten kralen om het afvallen van de dop te voorkomen. Volkskunst, midden 19^e eeuw."

In 1981 gaf de fa. Theodorus Niemeijer een alleraardigst boekje uit: '60 Pijpen uit de collectie van het Niemeijer Nederlands Tabacologisch Museum' waarin prachtige, gekleurde tekeningen van bijzondere pijpen. Op pag. 58 vinden we dezelfde pijp terug als hierboven beschreven. De heer Brongers verzorgde het volgende onderschrift: "Pijp, vervaardigd uit kurkiep. Duitsland. Volkskunst uit het Zwarte Woud of de omliggende woongebieden; eerste helft 19^e eeuw."

Amsterdam Pipe Museum

Het is bijna onmogelijk een compleet overzicht te krijgen van dit type pijp in de diverse pijpenverzamelingen. Toch mogen we dit vergelijkend overzicht niet afsluiten zonder de collectie van het pijpenkabinet te raadplegen. Dit museum heeft ongetwijfeld de grootste pijpenverzameling van ons land. Bladerend in de objectcatalogus op het internet vergaapte ik me aan de zeer gevarieerde, vormrijke collectie houten pijpen. Hieruit blijkt overduidelijk dat hout het meest geschikte materiaal is om er pijpen, in de meest bizarre vormen, van te maken.

In de verzameling van het pijpenkabinet zijn maar liefst vier pijpen van kurkiep aanwezig, plus een pijpendeksel met een kunstig gesneden paar, waarvan de man een pijpt rookt. (zie de overeenkomst met de zgn. 'eskimopijp') Aardig is het volgende commentaar onder de pijp met het catalogusnr. Pk 18.158: "In de Dunhill-collectie bevonden zich twee van deze

pijpen, het grote, meer gesculpteerde exemplaar met figurale deksel is als langlopend bruikleen naar een Engels landhuis gegaan om als pijp van Sir Walter Raleigh te worden geëxposeerd.” Zo wordt ook in Engeland de legende, dat Sir Walter Raleigh op het schavot uit zo'n pijp zijn laatste tabak' dronk', hoog gehouden!

Conclusie

We hebben gezien dat de datering van dit type pijp in de verschillende beschrijvingen nogal uiteen loopt. De datering van Brongers en van die van het pijpenkabinet, het midden of de tweede helft van de 19^e eeuw, komen het dichtst bij de werkelijkheid. Ook de herkomst, het Schwarzwald (Zwarte Woud) en omgeving, lijkt me, gezien de omvangrijke industrie van houtsnij-kunst in dit gebied, zeer aannemelijk.

Het hout van de kurkiep leent zich hier goed voor, want De Dikke Van Dale beschrijft de 'Ulmus campestris, var. Suberosa' als: "harde iep of olm, vooral op zandgronden en kenbaar aan de kurkachtige woekering op zijn schors". Mogelijk werden uit deze woekeringen de karikature figuren gesneden.

Collectie en foto's Piet Smiesing.

Bronnen

Brongers, G. A., *Nicotiana Tabacum. The history of tobacco and tobacco smoking in the Netherlands*, 1964

Brongers, G. A., *Van gouwenaar tot bruyère pijp*, 1978

Brongers, G.A. (tekst), *60 pijpen uit de collectie van het Niemeijer Nederlands Tabacologisch Museum*. Getekend door F. v.d. Vrande, 1981

Libert, L., *Tabakpfeifen. Kunst am blauen Dunst*, Leipzig, 1986

Bastien, A. P., *Von der Schönheit der Pfeife*, München, 1987

Duuren, L. van, 'Oostenrijks tabaksmuseum', *Pijpelogische kring Nederland*, jaargang 32, nr. 125, juli 2009, pag. 2158 – 2162.

Objectcatalogus Amsterdam Pipe Museum, 2015 (www.pipemuseum.nl)

Noten

1 Dit komen we vooral tegen bij pijpenkoppen gemaakt van hout met een lagere ontbrandingstemperatuur, dan het hout van bijvoorbeeld de Bruyèrestruik.

2 Zo krijgt deze pijp, in dit in de toenmalige DDR uitgegeven boekje, nog een koloniaal tintje.

Pijpen met gezichten vervaardigd uit takken, zie blz. 91

Een reparatie van een Bamiléké pijp, zie blz. 96

Gezichtspijp, maar waar vandaan? Zie blz. 81